

Ewa Bielska

Uniwersytet Śląski w Katowicach

Opór – jego interdyscyplinarny charakter, sieć pojęć i perspektywy teoretyczne (wybrane ujęcia)

Pojęcie oporu ma w naukach społecznych długą tradycję¹, a przy tym interdyscyplinarne ułożenie. Związane z oporem problemy eksplorowane są poprzez zastosowanie podejścia zarówno ilościowego, jak i jakościowego. Przedmiotem analiz przedstawionych w niniejszym artykule jest sieć pojęć związanych z kategorią oporu, które wyodrębnione zostaną w toku analizy ujęć definicyjnych tegoż pojęcia, związanych z nim teorii, jak również na postawie przeglądu kluczowych pojęć występujących w studiach nad oporem.

Artykuł składa się z trzech części. Przedmiotem pierwszej z nich jest sieć pojęć związanych ze studiami nad oporem w kontekście psychologii klinicznej i psychoterapii. Przedmiotem drugiej części jest sieć pojęć ujmowanych z perspektywy filozoficznej oraz socjologicznych studiów nad oporem. Z kolei trzecia część odnosi się do sieci pojęć dotyczących oporu analizowanego w odniesieniu do przestrzeni nauk o wychowaniu. Celem analiz jest wyeksponowanie podobieństw oraz przedstawienie różnic w rozumieniu pojęcia oporu w obrębie poszczególnych dyscyplin, a także zaprezentowanie specyfiki sieci pojęć towarzyszących pojęciu oporu w ramach poszczególnych podejść.

¹ Stwierdzenie to dotyczy głównie ułożenia kategorii oporu w kontekście psychologii klinicznej, w której opór traktowany jest jako kategoria klasyczna oraz ważny element uwzględniany w pracy psychoterapeutycznej; w socjologii, naukach politycznych, studiach pedagogicznych refleksja nad oporem ma znacznie krótszą tradycję.

Status kategorii oporu w studiach psychologicznych

Opór stanowi jedno z ważniejszych pojęć psychologii klinicznej, psychiatrii i związanej z nimi psychoterapii. Zygmunta Freud w swoim klasycznym ujęciu traktował opór jako mechanizm obronny, zbliżony do wyparcia². W studiach odnoszących się do procesów zachodzących podczas psychoterapii dominują odniesienia do takich kategorii, jak opór wobec zmiany oraz dążenie do zachowania homeostazy. Poprzez opór pacjent unika ekspresji nieakceptowanych bądź budzących lęk myśli, fantazji, popędów, motywów, zachowań; jednocześnie oporując wobec zmiany, może dążyć do zachowania stanu przeżywanego przez niego jako przyjemny³. Zdaniem Ralpha Greensona, pacjent dzięki mechanizmowi oporu przeciwstawia się procedurze analitycznej, terapii oraz własnemu racjonalnemu *ego*. W efekcie oporowaniem pacjent tworzy ochronę dla mechanizmów neurotycznych, uniemożliwia ich ekspozycję i dokonanie zmiany⁴. Nawiązując do ujęcia Greensona, James R. Mahalik wyróżnił pięć przedmiotów oporu; są nimi: (1) budzący dyskomfort afekt (na przykład o charakterze lęku, związany z poczuciem straty, ze złością); (2) przypomnienie treści dotyczących określonego zdarzenia (opór uniemożliwia wtedy otwartą komunikację między pacjentem a terapeutą, blokuje wolę pacjenta do współpracy z terapeutą opartej na wolności myślenia i ekspresji werbalnej; materiał związany z przeżywanym przez pacjenta konfliktem jest w takiej sytuacji wyłączany z konwersacji z terapeutą); (3) relacja z terapeutą (opór może wyrażać się wtedy w sprzeciwie wobec realizacji zadań wynikających z procesu terapii i postrzeganych jako wyznaczane przez terapeutę, pacjent nie współpracuje z terapeutą w dążeniu do realizacji kolejnych celów, przeciwstawia się działaniom terapeuty, które ukierunkowane są na zmianę skryptów poznawczych pacjenta, zmianę utrwalonych modeli działania oraz reakcji emocjonalnych); (4) zmiana (w takiej sytuacji pacjent, który wprowadził zainicjował pracę z terapeutą, dąży do zachowania *status quo*, mimo iż doznaje dyskomfortu i ma świadomość, że dotychczas stosowane mechanizmy nie są adaptacyjne; przeważa w takiej sytuacji lęk przed zmianą); (5) wgląd, czyli

² W. Łosiak: *Opór*. W: *Słownik psychologii*. Red. J. Siuta. Kraków: Zielona Sowa, 2015, s. 172.

³ E. Samberg: *Resistance. How to Think of it in the Twenty-First Century?* „Journal of the American Psychoanalytic Association” 2004, vol. 52, s. 245; S.B. Messer: *A Psychodynamic Perspective on Psychotherapy: Vive la Resistance*. „In Session: Psychotherapy in Practice” 2002, vol. 58 (2), s. 158–159.

⁴ Podaje za: J.R. Mahalik: *Development of the Client Resistance Scale*. „Journal of Counseling Psychology” 1994, vol. 41, no. 1, s. 58.

świadomość klienta dotycząca relacji między jego własnymi doświadczeniami, myślami, emocjami i działaniami (klient przeciwstawia się zrozumieniu owych relacji, aby uniknąć dyskomfortu)⁵. David Angle i Hal Arkovitz podejmujący problematykę oporu w kontekście psychoterapii humanistycznej wskazują na pojęcie ambiwalencji oporowej jako określające stan, w którym pacjent podejmuje działania na rzecz zmiany (nawiązuje kontakt z psychoterapeutą, jest obecny na sesjach, deklaruje, że zmianę chce wprowadzić), nie realizuje jej jednak, realizuje ją częściowo bądź sabotuje działania, które do zmiany mogłyby prowadzić⁶. Ambiwalencja oporowa jest podtypem ogólnej kategorii oporu i charakteryzuje się współwystępowaniem zachowań ukierunkowanych na wprowadzenie zmiany i takich zachowań, które możliwość jej zrealizowania blokują⁷.

W psychologii klinicznej opór stanowi kategorię najczęściej uwzględnianą w teorii i praktyce psychoanalizy oraz terapii psychodynamicznej. Jest w nich traktowany jako jeden z głównych – obok przeniesienia i przeciwprzeniesienia – faktów towarzyszących procesowi terapeutycznemu. Jednocześnie jednak pojęcie oporu funkcjonuje w innych modelach teoretycznych. W nurcie Gestalt opór jest rozumiany jako nieuświadomiany przez pacjenta konflikt wewnętrzny; blokuje dostęp do informacji, a w efekcie uniemożliwia identyfikowanie przez pacjenta jego własnych emocji, motywów, pragnień. W opinii Fredrika S. Perlisa jednostka może dysponować dwoma aspektami jaźni, z których jeden wyraża dążenie do zmiany, drugi zaś oporuje wobec niej i jest mniej dostępny świadomości⁸. Z kolei w terapeutycznym podejściu behawioralno-poznawczym interpretacje oporu są niejednoznaczne; jak wskazują zarówno David E. Engle oraz Hal Arkowicz, jak i Robert Leahy, często preferowane jest w takim kontekście używanie pojęć niestosowania się do zaleceń terapeuty (*noncompliance*) oraz niechęci do realizacji zaleceń terapeutycznych⁹.

Studia nad oporem realizowane w obrębie psychologii klinicznej oraz psychiatrii bazują na pojęciach takich jak: „mechanizm obronny”,

⁵ Ibidem, s. 58–59.

⁶ D. Engle, H. Arkowicz: *Viewing Resistance as Ambivalence: Integrative Strategies for Working with Resistant Ambivalence*. „Journal of Humanistic Psychology” 2008, vol. 48, s. 390–391.

⁷ D.A. Engle, H. Arkowicz: *Ambivalence in Psychotherapy. Facilitating Readiness to Change*. New York: The Guilford Press, 2006, s. 2–3.

⁸ Podają za: D. Engle, H. Arkowicz: *Viewing Resistance as Ambivalence...*, s. 391–392.

⁹ D.A. Engle, H. Arkowicz: *Ambivalence in Psychotherapy...*, s. 22–23; R. Leahy: *Emotional Schemas and Resistance to Change in Anxiety Disorders*. „Cognitive and Behavioral Practice” 2007, vol. 14.

„opór wobec zmiany”, „niechęć”, „niestosowanie się do zaleceń terapeutycznych”, „ambiwalencja oporowa”.

Status oporu w refleksji filozoficznej i socjologicznej

Diametralnie odmienne od stosowanych w psychologii kategorie, pojęcia oraz ich sieci występują w ujęciach oporu w filozoficznej myśli społecznej, socjologii i naukach politycznych. Dominują w wymienionych obszarach takie odniesienia, jak bunt, protest, nieposłuszeństwo obywatelskie, kontestacja, emancypacja, infrapolityka. Pojęcia te współwystępują z takimi kategoriami, jak opresja i hegemonia. We wczesnym filozoficznym ujęciu analizowanego pojęcia Cyceiron, nawiązując do Państwa Platona, opisuje opór jako pochodną gniewu odczuwanego przez ludzi w sytuacji, gdy jest na nich wywierana presja. Jednocześnie jednak rozumienie oporu przez Cyceirona jest specyficzne, nie traktuje on dyspozycji do wyrażania sprzeciwu jako przejawu kultury obywatelskiej; filozof w oporze widzi pochodną dysponowania bezgraniczną wolnością, która powoduje, że ludzie „stają się przeczuleni i nadmiernie podejrzliwi”¹⁰.

Przedstawiciel nurtu transcendentального w filozofii Henry David Thoreau wprowadził pojęcie nieposłuszeństwa obywatelskiego. Thoreau traktował nieposłuszeństwo obywatelskie jako strategię będącą odpowiedzią społeczną na alienowanie się instytucji państwa od priorytetowej zasady, jaką jest działanie na rzecz dobra obywatela. Jednostka, będąc obywatelem (a tym samym mając status polityczny), ma prawo do odmowy posłuszeństwa i wyrażenia sprzeciwu wtedy, gdy działania podmiotów sprawujących władzę w państwie są nieudolne, mają charakter tyranii lub są sprzeczne ze społecznie nadanymi danej instytucji funkcjami¹¹. Refleksja dotycząca nieposłuszeństwa obywatelskiego znalazła kontynuację w myśli filozoficznej Hanny Arendt. W jej ujęciu nieposłuszeństwo obywatelskie to forma postawy i aktywności zbiorowej, u jego podstaw znajduje się wspólna opinia i światopogląd grupy ludzi (często w analizach, których przedmiotem jest nieposłuszeństwo obywatelskie, występuje odwołanie do etycznej kategorii **sumienia**), wspólnota interesu ma znaczenie drugorzędne. Treścią nieposłuszeństwa obywatelskiego jest sprzeciw wobec nieudolnej, łamiącej zasadę sprawiedliwości bądź opresyjnej polityki rządu mającej wyraz

¹⁰ Cyceiron: *O państwie. O prawach*. Spolszczyła I. Żółtowska. Kęty: Antyk, 1999, s. 37.

¹¹ H.D. Thoreau: *Obywatelskie nieposłuszeństwo*. Przeł. A. Łagodzka, W. Madej. Poznań: Dom Wydawniczy Rebis, 2006, s. 15-23.

w działaniach i kreowanym systemie prawa¹². W ujęciu filozoficznym opór traktowany jest jako działanie wyrażające sprzeciw wobec sprawującego władzę podmiotu, który alienuje podejmowane przez siebie decyzje od idei dobra publicznego, opór jest traktowany zatem jako fakt charakteryzujący jeden z potencjalnych stosunków między podmiotem sprawującym władzę w państwie a obywatelem.

W ujęciu socjologicznym opór rozumiany jest jako reakcja na hegemonię i władzę opresyjną. Gdy weźmiemy pod uwagę strukturę myśli socjologicznej, możemy zauważyć, że teorie oporu zostały rozwinięte w ramach teorii radykalnej: obok studiów, których przedmiotem były strukturalne bariery utrudniające pełne wykorzystanie potencjałów indywidualnych, kreujące nierówności konstruowane na bazie zmiennych niezależnych, takich jak płeć, rasa, tożsamość klasowa, prowadzono także studia, których przedmiotem były praktyki emancypacyjne¹³. Studia nad oporem stanowią swoistą kontynuację teorii reprodukcji ekonomicznej, kulturowej, społecznej. W teoriach reprodukcji nawiązywano do neomarksizmu oraz teorii krytycznej i podkreślano rywalizację przedstawicieli zajmujących różne pozycje w stratyfikacji/hierarchii społecznej o ograniczone zasoby (zarówno ekonomiczne, jak i symboliczne, takie jak pozycja społeczna oraz prestiż i jego wskaźniki); przedstawiciele grup nieuprzywilejowanych (klasa robotnicza, grupy mniejszości etnicznych, kobiety) byli jednak traktowani jako skazani na funkcjonowanie na pozycjach podporządkowanych, nie dostrzegano ich potencjału emancypacyjnego, oporowego. Identyfikacja podmiotowości, zdolności do sprzeciwu i emancypacji wystąpiła dopiero w teoriach oporu¹⁴. W socjologii opór definiowany jest jako działanie o charakterze sprzeciwu, u podstaw którego znajduje się rozpoznanie podlegania praktykom opresyjnym oraz afirmacja własnej tożsamości przez podmiot podporządkowany. W ujęciu Daniela G. Solórzano i Dolores Delgado Bernal jedną z głównych kategorii teorii oporu jest aktywność jednostki doznającej opresji i zdolność wywierania przez nią wpływu na istniejące struktury społeczne¹⁵. Stellan Vinthagen i Mona Lilja wskazują na następujące czynniki określające

¹² H. Arendt: *O przemocy. Nieposłuszeństwo obywatelskie*. Przeł. A. Łagodzka, W. Madej. Warszawa: Aletheia, 1999, s. 145-146.

¹³ J. Mucha: *Socjologia jako krytyka społeczna. Orientacja radykalna i krytyczna we współczesnej socjologii zachodniej*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1986, s. 7-8.

¹⁴ Por. S. Seymour: *Resistance*. „Anthropological Theory” 2006, vol. 6, s. 304.

¹⁵ D.G. Solórzano, D. Delgado Bernal: *Examining Transformational Resistance Through a Critical Race and LatCrit Theory Framework*. „Urban Education” 2001, vol. 36.

potencjał oporowy jednostki: przynależność do grupy podporządkowanej, doznanie związanej z tym faktem frustracji oraz dysponowanie kapitałem umożliwiającym podjęcie działań o charakterze sprzeciwu, który z kolei związany jest ze świadomością jednostki – świadomością własnej podmiotowości, sprawstwa i kompetencji w zakresie przeciwstawienia się opresji (to cechy określane przez przytaczanych badaczy jako *empowerment*)¹⁶. W socjologicznie zorientowanych studiach nad oporem przedmiotem zainteresowań są zasadniczo dwie wyróżnione kategorie oporu: opór wyjątkowy (o charakterze otwartym, konfrontacyjnym) oraz opór codzienny (o charakterze ukrytym i nieformalnym). Kategorie te zostały precyzyjnie opisane przez Jamesa C. Scotta¹⁷. Pojęcie oporu codziennego koresponduje ze strategiami charakterystycznymi dla infrapolityki.

Kategorią bliską pojęciu oporu jest protest. Maciej Kowalewski przytacza rozumienia tego pojęcia jako kontestacji, sprzeciwu; traktuje opór jako publiczną ekspresję niezgody lub niezadowolenia, formę politycznej aktywności obywatelskiej, nierutynowe sposoby wywierania wpływu w przestrzeni polityki, funkcjonowania społeczeństwa oraz kultury¹⁸.

Ważny nurt badań socjologicznych dotyczących oporu stanowią klasyczne studia nad aktywnością subkulturową i kontestacją, zwłaszcza związane z nurtem teoretycznym Współczesnych Studiów Kulturowych Uniwersytetu w Birmingham. Opór w badaniach przedstawicieli tego nurtu traktowany był jako aktywność o stratyfikacyjnej lokalizacji, podejmowana głównie przez młodzież z klasy robotniczej, wyrażająca się w negowaniu norm, wartości, celów ulokowanych w kulturze klasy średniej i traktowanych jako symboliczne podstawy dominacji o charakterze symbolicznej hegemonii¹⁹.

Pojęcie oporu jest istotną kategorią w studiach dotyczących statusu mniejszości społecznych i w takim kontekście jest pojęciem stosowanym między innymi w studiach feministycznych, studiach LGBT, krytycznej teorii rasowej. W rozumieniu socjologicznym opór zestawiany jest z pojęciem emancypacji, które z kolei koresponduje z taki-

¹⁶ S. Vinthagen, M. Lilja: *Resistance*. In: *Encyclopedia of Activism and Social Justice*. Eds. G.L. Anderson, K.G. Herr. Thousand Oaks, Calif.: Sage Publications, 2007. http://sage-ereference.com/activism/Article_n735.html.

¹⁷ J.C. Scott: *Weapons of the Weak. Everyday Forms of Peasant Resistance*. New Haven-London: Yale University Press, 1985, s. 35.

¹⁸ M. Kowalewski: *Protest miejski. Przestrzenie, tożsamości i praktyka niezadowolonych obywateli miasta*. Kraków: Nomos, 2016.

¹⁹ Por. J. Clarke et al.: *Subcultures, Cultures and Class*. In: *Resistance Through Rituals. Youth Subcultures in Post-War Britain*. Eds. S. Hall, T. Jefferson. London-New York: Routledge, 1993.

mi kategoriami, jak podmiotowość, afirmacja tożsamości i autonomia. Zarówno kategoria oporu, jak i kategoria emancypacji wiążą się ze strategiami sprzeciwu wobec władzy opresyjnej. Emancypacja wyraża się w rozwinięciu przez podmiot o tożsamości podporządkowanej kompetencji krytycznego myślenia oraz dekonstrukcji symbolicznych i ulokowanych w systemach wiedzy matryc władzy²⁰.

Rozwijana w nurcie socjologicznym teoria oporu od początku wyraźnie nawiązywała do kategorii takich jak hegemonia i władza opresyjna. W studiach nad oporem ulokowanych w przestrzeni myśli socjologicznej najczęściej występuje nawiązanie do – przedstawionej przez Antonia Gramsciego – koncepcji hegemonii. Hegemonia jest rozumiana w tej koncepcji jako bazująca na ideologii dominacja przedstawicieli określonych grup społecznych. Dominacja tego typu utrwalana jest za sprawą wytwarzania przez grupy o uprzywilejowanym statusie systemów symboli ulokowanych między innymi w elementach działania instytucji edukacyjnych, religijnych, w mediach itp.; symbole te utrwalają i reprodukują pozycję tych grup²¹. Podobnie w studiach socjologicznych jest rozumiane pojęcie opresji – jako pochodna systemu przekonań o charakterze ideologii wskazujących na nadrzędność określonej grupy, co uzasadnia nadawanie jej uprzywilejowanego statusu społecznego; opresja wyraża się w istnieniu systemu nierównego rozkładu władzy połączonego z eksploatacją przedstawicieli grupy podporządkowanej. Opresja przyjmuje zróżnicowane analogiczne do modeli dyskryminacji formy, między innymi rasizmu, klasizmu, seksizmu, a pochodną opresji jest stan symbolicznej społecznej nierówności²². Kategoria opresji może być analizowana w odniesieniu do teorii współzależności cech (*intersectionality*) zakładającej, że niekorzystnie ewaluowane kulturowo i społecznie atrybuty mogą kreować specyficzny, dyskredytowany status jednostki jako przedstawiciela grupy²³.

²⁰ Por. T. Inglis: *Empowerment and Emancipation*. „Adult Education Quarterly” 1997, vol. 48, no. 1, s. 4.

²¹ J.C. Scott: *Weapons of the Weak...*, s. 315–316.

²² L.C. Windsor, E. Benoit, E. Dunlap: *Dimensions of Oppression in the Lives of Impoverished Black Women Who Use Drugs*. „Journal of Black Studies OnlineFirst” 2008. <http://jbs.sagepub.com/cgi/rapidpdf/0021934708326875v1>, s. 1–3. DOI: 10.1177/0021934708326875.

²³ Por. G.M. Samuels, F. Ross-Sheriff: *Identity, Oppression and Power. Feminism and Intersectionality Theory*. „Affilia: Journal of Women and Social Work” 2008, vol. 23, no. 1.

Opór w studiach edukacyjnych

Kategoria oporu ma istotne znaczenie nie tylko w strukturze teorii psychologicznej i socjologicznej, lecz także w interdyscyplinarnie realizowanych studiach, których przedmiotem jest wychowanie i edukacja. Podobnie jak w myśli socjologicznej, również tutaj refleksja nad oporem pojawiła się relatywnie późno i jest związana głównie z teorią krytyczną ułożoną w nurcie nowej socjologii edukacji. Teorie oporu stanowią swoistą kontynuację refleksji podjętej w teoriach reprodukcji, w których szkoła jest poprzez przyjęcie krytycznej perspektywy wobec ujęcia strukturalno-funkcjonalnego traktowana jako odtwarzająca porządek klasowy wyznaczany kryteriami ekonomicznymi oraz habitusem, a także jako przestrzeń praktykowania ideologii i programu ukrytego, za którego pośrednictwem odtwarzany jest porządek dominacji oraz ograniczane są szanse odniesienia sukcesu i awansu społecznego przedstawicielom grup o statusie subordynowanym. Szkoła w takim ujęciu stanowi środowisko, w którym założony ideologicznie cel osiągany jest w toku działań o charakterze przemocy symbolicznej oraz praktyki mikrowładzy. Uczeń w tych teoriach prezentowany jest jako nieświadomy ułożenia w kontekście praktyk przemocowych oraz bierny. Teorie oporu bazują na diametralnie innym paradygmacie i eksponują potencjał emancypacyjny zarówno ucznia, jak i nauczyciela. Odnosząc studia nad problematyką oporu do przestrzeni edukacyjnej, Ewa Bilińska-Suchanek definiuje opór jako formę protestu, przeciwstawienia się w sposób jawny bądź ukryty dominacji, wyraz krytyki istniejącego stanu rzeczy. U podstaw działań oporowych znajdują się – zdaniem przywoływanej badaczki – takie kompetencje, jak zdolność do refleksyjnej analizy wycinka rzeczywistości społecznej, w którym uczeń jest ułożony, oraz refleksyjność²⁴.

W ujęciu Henry'ego Giroux szkoła stanowi przestrzeń walki i kontestacji, transmitowana w kontekście szkoły, podporządkowana ideologii i ułożona w programie ukrytym wiedza, promowane wartości, reprodukowane relacje społeczne nie są neutralne, ale wiążą się z praktykami władzy. W takiej interpretacji szkoła stanowi przestrzeń antagonizmu między przedstawicielami kultury dominującej i subordynowanej. Opór wynika z kompetencji uczniów do uznania własnych zróżnicowanych i niezgodnych z wiedzą szkolną doświadczeń, kultury (związanej na przykład z doświadczeniami postkolonialnymi ułożonymi w historii rodziny) i interpretacji historii. Strategie oporowe mieszczą się w przestrzeni transformatywnego i politycz-

²⁴ E. Bilińska-Suchanek: *Opór wobec szkoły. Dorastanie w perspektywie paradygmatu oporu*. Kraków: Impuls, 2003, s. 68.

nego wykorzystania kultury²⁵. Uczeń może oporować konstruktywnie i transformatywnie, przywołując wiedzę wyciszoną przez program ukryty albo kwestionując autorytet nauczyciela rezygnującego z otwartej refleksji nad złożonością faktów kulturowych, społecznych, zdarzeń historycznych; może także oporować w sposób destrukcyjny, totalnie negując porządek szkoły. W perspektywie teorii reprodukcji i w jednej, i w drugiej sytuacji uczeń byłby naznaczony statusem dewianta. W perspektywie paradygmatu oporu przyjmowana jest inna matryca interpretacyjna; wedle niej uczeń wyraża moralne i polityczne oburzenie²⁶. U podstaw działania o charakterze oporu znajduje się kompetencja krytycznego myślenia, dążenie emancypacyjne oraz afirmatywna postawa wobec własnej tożsamości (na przykład etnicznej, genderowej)²⁷. Zachowania opozycyjne ucznia i niepowodzenia szkolne wtedy, gdy analizowane są w kontekście paradygmatu oporu, traktuje się jako aktywność polityczną i emancypacyjną, wskazane są więc takie perspektywy ich eksplorowania, które w ogóle nie były uwzględniane w nurcie pozytywistycznym (związany głównie z funkcjonalizmem strukturalnym)²⁸.

Dla studiów nad oporem ulokowanych w ramach studiów pedagogicznych charakterystyczna jest także specyficzna interpretacja roli nauczyciela – jako refleksyjnego, emancypacyjnego intelektualisty, określającego jeden z celów swojej aktywności profesjonalnej jako kształtowanie uczniowskich kompetencji związanych z aktywnością obywatelską i kreatywnością. W takim ujęciu potencjał oporowy traktowany jest jako element kultury obywatelskiej, pożądanej w społeczeństwie obywatelskim²⁹.

Podobnie jak w ujęciu socjologicznym, również w sferze studiów edukacyjnych centralne pojęcia korespondujące z kategorią oporu to podmiotowość, emancypacja, autorefleksja, autoemancypacja, emancypacja społeczna³⁰. Opór w przestrzeni szkoły bazuje na wykorzystaniu politycznego potencjału kultury, wyrażaniu treści wyciszonych w programie ukrytym i kwestionowaniu ideologii znajdujących się u podstaw praktyk opresyjnych. W wymiarze teoretycznym studia

²⁵ H.A. Giroux: *Theory and Resistance in Education. Towards a Pedagogy of the Opposition*. Westport-London: Bergin&Garvey, 2001, s. 100–101.

²⁶ Ibidem, s. 107.

²⁷ Ibidem, s. 110–111.

²⁸ H.A. Giroux: *The Giroux Reader*. Ed. and introduced by Ch.G. Robins. London: Paradigm Publishers, s. 35.

²⁹ H. Giroux: *Teachers as Transformative Intellectuals*. „Social Education” 1985, vol. 49, no. 5, s. 375–377.

³⁰ H.A. Giroux: *Theory and Resistance in Education...*, s. 107–109.

nad oporem w przestrzeni edukacyjnej nawiązują do neomarksizmu, semiotyki, etnografii³¹.

Rozumienie kategorii oporu w studiach pedagogicznych jest zbliżone do traktowania tego pojęcia w socjologii i naukach politycznych. Również w tych dziedzinach opór rozpatruje się jako działanie refleksyjne, ekspresję podmiotowości oraz pochodną postaw emancypacyjnych podmiotu podporządkowanego. Przestrzenią praktykowania dominacji są w tym przypadku instytucje realizujące funkcje wychowawcze i edukacyjne; w nawiązaniu do założeń teorii reprodukcji przyjmuje się, że działają one, głównie poprzez realizowany program ukryty, w interesie klas dominujących. Uczeń o tożsamości podporządkowanej nie zachowuje jednak bierności, podejmuje działania o charakterze oporu codziennego, kwestionuje porządek szkolny, nagłaśnia wiedzę wyciszaną w programie ukrytym.

Podsumowanie

Można uznać, że w studiach nad oporem możliwe jest wyodrębnienie złożonej sieci pojęć, niektóre z nich mają ulokowanie interdyscyplinarne, ale występują też takie, które są wykorzystywane w analizach charakterystycznych dla poszczególnych dyscyplin. Pojęcie oporu współwystępuje z takimi pojęciami, jak: nieposłuszeństwo, niechęć, opór wobec zmiany, ambiwalencja oporowa, bunt, kontestacja, podmiotowość, krytyczna świadomość, afirmacja tożsamości, emancypacja, *empowerment*, protest, ruch społeczny, infrapolityka. Dodatkowo typowymi pojęciami wykorzystywanymi w identyfikowaniu faktów oporowych w studiach socjologicznych, pedagogicznych i politologicznych są kategorie hegemonii oraz władzy opresyjnej.

Jedną z podstawowych kategorii mających zastosowanie interdyscyplinarne jest, jak się przyjmuje, opór wobec zmiany. Pojęcie to wykorzystuje się w obrębie psychologii klinicznej, teorii organizacji, w studiach edukacyjnych. Interdyscyplinarne ulokowanie w studiach nad oporem mają także pojęcia hegemonii i władzy opresyjnej oraz oporu wobec niej. Pojęcia te uwzględniane są w ujęciach oporu charakterystycznych dla socjologii, studiów edukacyjnych, nauk politycznych. Oprócz tego występują pojęcia specyficzne dla zastosowań w obrębie jednej dyscypliny, na przykład „ambiwalencja oporowa”, „mechanizm obronny” (odniesienia charakterystyczne dla teorii psychologicznej). W ramach poszczególnych dyscyplin różne jest także ulokowanie pojęcia oporu w obrębie dymensji: neutralność normatywna – nacecho-

³¹ Por. ibidem, s. 111.

wanie ewaluacją. Jako kategoria psychologiczna opór jest traktowany w sposób neutralny; w przypadku oporu potręganego jako kategoria techniczna zakłada się, że obok przeniesienia i przeciwprzeniesienia stanowi on źródło informacji dla analityka o konfliktach pacjenta, jest faktem występującym w strukturze relacji terapeutycznej. Z kolei w rozumieniu filozoficznym opór jest kategorią wartościowaną i silnie nacechowaną treściami ideologicznymi, we wczesnym nacjo-centrycznym ujęciu Seneki traktowany był jako nadużycie wolności. W nowoczesnych ujęciach filozoficznych, socjologicznych, politologicznych akcentujących odpowiedzialność obywatelską i podmiotowość opór rozpatrywany jest jako element charakteryzujący odwagę cywilną i świadomość obywatelską, odpowiedzialność za sprawy publiczne i zaangażowanie społeczne występujących przeciw władzy alienującej się od odpowiedzialności za dobro publiczne. W studiach nad oporem podejmowanych w obrębie nauk społecznych najczęściej nawiązuje się do Antonia Gramsciego teorii hegemonii, Michela Foucaulta teorii władzy (zwłaszcza do fragmentu teorii, w której podkreślona jest współzależność władzy i oporu), teorii Jamesa Scotta (odnoszącej się do strategii oporu codziennego i wyjątkowego), teorii subkultur w klasycznym ujęciu nurtu Współczesnych Studiów Kulturowych Uniwersytetu w Birmingham.

Bibliografia

- Arendt H.: *O przemocy. Nieposłuszeństwo obywatelskie*. Przeł. A. Łagodzka, W. Madej. Warszawa: Aletheia, 1999.
- Bilińska-Suchanek E.: *Opór wobec szkoły. Dorastanie w perspektywie paradygmatu oporu*. Kraków: Impuls, 2003.
- Clarke J. et al.: *Subcultures, Cultures and Class*. In: *Resistance Through Rituals. Youth Subcultures in Post-War Britain*. Eds. S. Hall, T. Jefferson. London-New York: Routledge, 1993.
- Cycon: *O państwie. O prawach*. Spolszczyła I. Żółtowska. Kęty: Antyk, 1999.
- Engle D., Arkowitz H.: *Viewing Resistance as Ambivalence. Integrative Strategies for Working with Resistant Ambivalence*. „Journal of Humanistic Psychology” 2008, vol. 48.
- Engle D.A., Arkowitz H.: *Ambivalence in Psychotherapy. Facilitating Readiness to Change*. New York: The Guilford Press, 2006.
- Giroux H.A.: *The Giroux Reader*. Ed. and introduced by Ch.G. Robins. London: Paradigm Publishers, 2006.
- Giroux H.A.: *Teachers as Transformative Intellectuals*. „Social Education” 1985, vol. 49, no. 5.

- Giroux H.A.: *Theory and Resistance in Education. Towards a Pedagogy of the Opposition*. Westport-London: Bergin&Garvey, 2001.
- Inglis T.: *Empowerment and Emancipation*. „Adult Education Quarterly” 1997, vol. 48, no. 1.
- Kowalewski M.: *Protest miejski. Przestrzenie, tożsamości i praktyka niezadowolonych obywateli miasta*. Kraków: Nomos, 2016.
- Leahy R.: *Emotional Schemas and Resistance to Change in Anxiety Disorders*. „Cognitive and Behavioral Practice” 2007, vol. 14.
- Łosiak W.: *Opór*. W: *Słownik psychologii*. Red. J. Siuta. Kraków: Zielona Sowa, 2015.
- Mahalik J.R.: *Development of the Client Resistance Scale*. „Journal of Counseling Psychology” 1994, vol. 41, no. 1.
- Messer S.B.: *A Psychodynamic Perspective on Psychotherapy. Vive la Resistance*. „In Session: Psychotherapy in Practice” 2002, vol. 58 (2).
- Mucha J.: *Socjologia jako krytyka społeczna. Orientacja radykalna i krytyczna we współczesnej socjologii zachodniej*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1986.
- Samberg E.: *Resistance: How to Think of it in the Twenty-First Century?* „Journal of the American Psychoanalytic Association” 2004, vol. 52.
- Samuels G.M., Ross-Sheriff F.: *Identity, Oppression and Power. Feminism and Intersectionality Theory*. „Affilia: Journal of Women and Social Work” 2008, vol. 23, no. 1.
- Scott J.C.: *Weapons of the Weak. Everyday Forms of Peasant Resistance*. New Haven-London: Yale University Press, 1985.
- Seymour S.: *Resistance*. „Anthropological Theory” 2006, vol. 6.
- Solórzano D.G., Delgado Bernal D.: *Examining Transformational Resistance Through a Critical Race and LatCrit Theory Framework*. „Urban Education” 2001, vol. 36.
- Thoreau H.D.: *Obywatelskie nieposłuszeństwo*. Przeł. A. Łagodzka, W. Madej. Poznań: Dom Wydawniczy Rebis, 2006.
- Vinithagen S., Lilja M.: *Resistance*. In: *Encyclopedia of Activism and Social Justice*. Eds. G.L. Anderson, K.G. Herr. Thousand Oaks, Calif.: Sage Publications, 2007.
- Windsor L.C., Benoit E., Dunlap E.: *Dimensions of Oppression in the Lives of Impoverished Black Women Who Use Drugs*. „Journal of Black Studies OnlineFirst” 2008. <http://jbs.sagepub.com/cgi/rapidpdf/0021934708326875v1>. DOI: 10.1177/0021934708326875

Ewa Bielska

**Resistance – Interdisciplinary Characteristic
System of Supplementing Notions
and Theoretical Bases of Analysis
(Chosen Perspectives)**

Summary: Analysis presented in the paper are related to the interdisciplinary located notion of resistance. There is presented net of notions and categories typical for studies of resistance in the frames of psychology, sociology and educational studies. There are also presented perspectives of the location of resistance category in the philosophical reflection.

Key words: resistance, resistance studies, disobedience, infrapolitics, social movement, protest, oppression, hegemony

Ewa Bielska

**Der Widerstand – sein interdisziplinärer Charakter, Begriffsnetz
und theoretische Perspektiven
(ausgewählte Auffassungen)**

Zusammenfassung: Zum Gegenstand der Untersuchung wird die interdisziplinär betrachtete Kategorie Widerstand. Die Verfasserin zeigt das ganze Netz der mit den Studien zum Widerstand verbundenen Begriffe in solchen wissenschaftlichen Disziplinen wie: Psychologie, Soziologie, Philosophie und Studien zur Edukation.

Schlüsselwörter: Widerstand, Studien zum Widerstand, Lustlosigkeit, Ungehorsam, Infrapolitik, Protest, Bedrängnis, Hegemonie